

RASPRAVE INSTITUTA ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE 35 (2009.)

UDK 811.163.42'367.625
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 9. IX. 2009.
Prihvaćen za tisak 17. XII. 2009.

Jurica Budja

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
jbudja@ihjj.hr

O- KAO FAKULTATIVNI ALOMORF GLAGOLSKOGA PREFIKSA *OD-*

Predmet je rada promjena glagolskoga prefiksa *od-* u *o-*. Daju se uvjeti te promjene i prostor na kojem se ona događa. Popisuju se glagoli u kojima se ona dogodila.

Među glagolima koji su izvedeni prefiksom *o(b)-* u štokavskim jezicima, hrvatskom, crnogorskom, srpskom, vjerojatno i bošnjačkom ima jedan skup glagola kod kojih se taj prefiks teško može protumačiti spektrom predodžaba osobitih tomu prefiksu, ali se zato bez teškoće daju protumačiti uzme li se da je u njima izvorno prefiks *od-*. To bi, dakle, pretpostavljalo da *od-* u određenim uvjetima može prijeći u *o-*. Odmah valja napomenuti da prefiks u tih glagola gotovo uvijek ima lik *o-*, tj. gotovo nikada *ob-*. To je indikativno, jer inače u mnogim semantički zatvorenim glagolnim skupinama jedni glagoli mogu dolaziti samo s *o-*, drugi samo s *ob-*, treći i s *o-* i s *ob-*. Zato nije teško postaviti da je *o-* postao okrnjivanjem prefiksa *od-*.

Bitno je zapaziti da većina glagola počinje glasovnim skupom *os-* i, u manjoj mjeri, *oš-*, tj. samoglasnikom *o* + tjesnačnikom. U nehajnu izgovaranju lako se može dogoditi da se zatvornik *d* u *od-* + *s-/š-* izgovara mlohavo ili ispusti. Ta se promjena analogijom mogla prenijeti i na glagole koji ne počinju tjesnačnikom, nego kojim drugim glasom, pa i zatvornikom.

Većina glagola ima svoj parnjak s *od-*, koji je brojem i starošću potvrda nadmoćniji liku s *o-*. Takva parnjaka nemaju samo neki novi, pučki, ekspresivni glagoli, uglavnom zabilježeni samo jednom.

Fenomen je prema potvrdama najukorjenjeniji u području tromeda hrvatskoga, crnogorskoga i srpskoga jezika, to će reći u području Dubrovnika, Boke, Crne Gore i istočne Hercegovine. Na zapad se pruža zahvaćajući dalmatinsku unutrašnjost – Vrgoračku krajinu, Sinjsku krajinu i jezičnu pokrajinu koja se može odrediti kao šibensko zaleđe. Čini se da prelazi Velebit jer neke potvrde dolaze iz Like. S druge strane, čini se da obuhvaća i Bosnu, makar dijelom, kao i da se iz ijekavskoga srpskoga Podrinja pruža u dubinu ekavske Srbije. Što se kompleksa Crna Gora–istočna Hercegovina–Bosna–Srbija tiče, mučno je govoriti o pripadnosnim pojedinostima zbog kruto nepismene, tj. živo usmene kulture tih krajeva. Drugim riječima, potvrde su za te krajeve u pravilu kasne i počivaju na narodnoj pjesmi. Narodnoj pjesmi nije lako iznaći izvorište, zapisivači često nisu marili donositi mjesto zapisivanja, a problemu svakako ne pomažu česte krivotvorine srpskih zapisivača. Uz to, dodatna je poteškoća što u AR-u uz svaku takvu potvrdu nije pripisano mjesto gdje je ona zabilježena. U Bosni je vremensko-prostorna protežnost određiva samo kada je u pitanju mali broj katoličkih pisaca 17., 18. i 19. st.

Sve u svemu, nećemo zabludjeti odredimo li ovaj fenomen kao štokavski, potanče jugozapadnoštokavski. U oči upada da u Slavoniji, dosada, nema niti jedne potvrde za nj.

Valja reći da je u suvremenim dijalektološkim izviđanjima raspravljani fenomen zabilježen na nekoliko sjevernočakavskih punktova. S. Vranić (Vranić 2005: 105) u svojoj knjizi navodi, ispisujući sjčak. ozbiljenja jata u korijenu **sěk-*, i likove *osečena* za Kaldir kod Motovuna te *osekli* za Orlec na Cresu. Ta su dva sela međusobno veoma odalečena, a ima li dotičnoga fenomena još gdje na sjčak. području, ne znam. Zato pitanje u kojem su odnosu rečene sjčak. potvrde sa štokavskima, koje čine glavninu, ostavljam otvoreno.

Treba istaknuti da ovu promjenu ne valja razumjeti kao dosljednu glasovnu promjenu poslije koje nema povratka na staro. Ona je više fakultativan izbor pojedinoga pisca (neki pisci u danom vremenskom presjeku rabe takve likove, drugi ne) ili časovit fakultativan izbor unutar djela jednoga pisca (jedan pisac čas rabi takve likove, čas rabi pune likove na *od-*). Uz to, u obzir bi trebalo uzeti grafijske osobitosti i mogućnosti tiskarske pogriješke.

Izlaganje je razdijeljeno u tri skupine, prema semantičkoj strani glagolā u njima. Kao temeljni mi je izvor služio AR, iz kojega sam vadio potvrde za sva četiri štokavska jezika koje ta promjena zahvaća. Ta je građa nadopunjivana potvrdama iz pojedinih djela hrvatske pismenosti. Kada se navodi potvrda iz AR-a, kratice su iste kakve su u tom rječniku. Prije navođenja potvrde mećem slovo P ('potvrda') radi veće preglednosti.

I. U prvu skupinu ulaze glagoli kretanja. Među njima najzastupljeniji je *ostupiti*, čije potvrde dolaze s više strana, ali je vrijednost nekih od njih sumnjiva jer se u drugim izdanjima ili rukopisima ukazuju izvedeni s *od-*. Prije 18. st. nedvojbeno je potvrda samo Divkovićeve, od početka 18. st. broj se potvrda naglo povećava. Glagol se javlja na području šibensko zaleđe (Knežević, Zoričić) – Sinjska krajina (Dalla Costa) – Split (Terzić(?), Kavanjin) – Vrgoračka krajina (Dragičević) – Dubrovnik (Della Bella) – Boka (Matović) – Crna Gora/Hercegovina(? nar. pjes.) – Bosna (Dobretić). Iz zadane slike iskače potvrda u kojoj Zadranić Budinić onomu koji odstupa reče *ostupnik*.

Drugi su glagoli manjega zamašaja: *ošetati* (nar. pjes. s područja Boke, Crne Gore / Hercegovine), *ošikati* (potvrda iz Šibenika i iz Stullijeva rječnika, gdje se *ošikati* izričito upućuje na *odšikati*), *oseliti se* (samo u Karadžićevu rječniku), *osegnuti* (hapaks, pučki glagol zabilježen u Sinjskoj krajini), *ostranjati* (hapaks, pučki glagol zabilježen u ličkih pravoslavaca; vjerojatno od *od* + neposvjedočen *stranjati*). *Oskočiti* je obilno posvjedočen, ali sve u narodnim pjesmama. *Ostrknuti* je zabilježen samo u crnogorsko-bokeljskoga pisca Ljubiše. *Osmucati* je razmjerno dobro posvjedočen u nekoliko dubrovačkih pisaca 18. st., ali i u, što je neobično, Zadranić Zanolija. *Oćušnuti* se nahodi samo u narodnoj pjesmi. *Ostraniti* je osobitost dubrovačkoga pisca S. Rose. *Ospremiti* rabi više dubrovačkih pisaca još od 16. st., a zapisan je i u Crnoj Gori. Lik s *od-* nahodi se također u dubrovačkih pisaca, ali samo u pisaca 16. st. *Oslapiti* je glagol iz jednoga pririječja zapisana na dubrovačkom području, a složen je od prefiksa *o(d)-* i *slapiti*, koji je sâm, prema tumačenju u AR-u, složen od prefiksa *s-* i glagola *lapiti*. *Osrknuti* sam namjerice našao u dubrovačkoj komediji s konca 17. st. „Andro Stitikeca“. Pročešljanjem bi se djelā u kojima se piše pučki, a komedije su za to najprikladnije, vjerojatno našlo još takvih glagola.

Od glagola koji ne počinju skupom *o* + tjesnačnik kao prvi valja navesti *opraviti*, koji je dosta nezgodan za obradbu jer se, kako mi se čini, rano počeo semantički preklapati s glagolom *opraviti* s pravim *o-*, ‘opremiti se za put’. Razlika je između ‘otpraviti koga na put’ i ‘opraviti koga za na put’ često nebitna i mutna. Svakako upada u oči da su prve potvrde za predmetni *opraviti* koje navodi AR iz početka 15. st., što je vrlo rano. One mi se čine podložne dvostrukom tumačenju na crti *otpraviti*–*opraviti* (pravi). S manjom dvojbenošću kao takve se mogu uzeti Nalješkovićeve potvrde iz polovice 16. st., a bez dvojbe mogu stojati potvrde istom od Kanavelića nadalje, dakle nekako od polovice 17. st. Najzahvalnije su potvrde u kojima je trpitelj list ili knjiga, dakle bivstvo koje se nikako ne može opraviti, nego samo otpraviti. Areal je toga glagola klasičan: Dubrovnik, Crna Gora, Hercegovina, moguće Bosna, Srbija. Nezgodna je činjenica da je glagol zabilježen i u nekih slavonskih pisaca, Pavića i M. A.

Relkovića. Dosta je neobično i da se njime služi vojvodanski Srbin Obradović. Inače areal promjene o kojoj je riječ, koliko se može vidjeti, ne dopire tako visoko na sjever. Vjerojatno se tu mora računati s utjecajem pravoga *opraviti*. U 19. st. korijen *-praviti* počinje zamjenjivati *-premiti*, a promjena hrvatske krajeve zahvaća iz BiH. Dakle, *otpraviti* zamjenjuje *otpremiti*, a pravi *opraviti* pravi *opremiti*. Odmah se javlja i *opremiti* ‘otpremiti’, i to s mnogo više potvrda od *otpremiti*. Jedine su dvije potvrde za *otpremiti* iz bosanske narodne pjesme i iz govora slavonskoga puka, dakle iz krajeva koji su rubno zahvaćeni mijenjanjem *od-* u *o-* (Bosna), ili, čini se, uopće nisu (Slavonija). Stoga se može zaključiti da je u hercegovačko-crnogorskom arealu *opraviti* koji je postao od *otpraviti* izravno zamjenjivan likom *opremiti*, bez posredovanja *otpremiti*.

Zatim dolazi *opùstiti* u nekoliko različitih surječja, kao i *opratiti*. Taj je, zanimljivo, zabilježen na dvama suprotnim krakovima područja u kojima se ova smjena događa, u Dalmaciji, vjerojatno Makarskoj krajini – zapisao Pavlinović, i Srbiji. Još su tu dva ekspresivna glagola *o(h)laditi* i *oprašiti* s potvrdama iz Srbije, od kojih drugi doduše nema parnjaka s *od-* u AR-u, ali ga ima u kasnijih pisaca.

U drugu skupinu idu raznovrsni glagoli koji se mogu svesti na pobočne funkcije prefiksa *od-*. Jedna od njih designira povrat na staro stanje, konkretno poništavanje činjenja koje iskazuju glagoli na *za-*. Pravi je predstavnik te skupine glagol *osjesti* konja, suprotan glagolu *zasjesti*. Na *osjesti* bi se naslonio jednom potvrđen *okraćati*.

Ovamo također spada kompaktna skupina dubrovačkih glagola koja se može istumačiti glagolom ‘otvoriti’: *oskaćati*, *osaljati*, *osunuti*, *ostružiti*, *oškr(i)nuti*. Prva su dva glagola zabilježena u dubrovačkom pučkom govoru, druga dva na području Crne Gore i / ili Hercegovine, a treći u liku *oškrinuti* na području Hercegovine i Bosne, a u liku *oškrnuti* na području Dubrovnika. Sličan je tima crnogorsko-hercegovački(?) glagol *opučiti*, koji designira da se otvara štogod zasponjeno, ali se iskorišćuje uz objekte kakvi su rana ili kila, dakle kada se hoće prenijeti da se provaljuje koža. Slično je motivirana riječ *prijedor* za kilu.

Poništavanje denotira i *osrditi se* iz narodne pjesme i Karadžićeva rječnika, suprotan glagolu *rasrditi se*.

Druga manja skupina designira činjenje u odgovor na koje drugo činjenje. Takvi su *osijevati* iz narodnih pjesama i *ošaliti* (komu, misli se šalu) iz govora pravoslavnoga ličkoga življa.

Treću manju skupinu čine glagoli koji se ugrubo mogu odrediti kao činjenje da bi se odužilo za koje drugo činjenje. Tu je zadosta posvjedočen glagol *ostajati*, tj. *odstojati*, opet u rječniku narodne pjesme, s nekoliko semantičkih preljeva.

Sličan je *oklanjati* s objektom podne, a referira se na muslimansku podnevnu molitvu. Još je jedan takav glagol *ospavati*, zabilježen među pravoslavnim pukom u Lici.

Glagolu *okakotati*, koji se nahodi u pririječju *Ne snese kokoš jaje da ga ne okakoće*, zabilježenu na dubrovačkom području početkom 18. st., odgovara *otkakotati* u istom pririječju koje je Karadžić stoljeće poslije zabilježio bit će gdje drugdje. Koju god predodžbu *od-* u *otkakotati* nosio, opet je tu riječ o predmetnom fenomenu.

Važna je potvrda iz članka br. 76 Poljičkoga statuta, gdje stari pravni termin *odstojati se* dolazi trikrat, dvakrat kao *odstāti se = odstojati se*, jednom, između tih dviju, kao *ostāti se = ostoјati se*. Ako to nije pisarska ili tiskarska pogriješka, računati je da je i ovdje na djelu predmetni fenomen. Svakako je neobično da se on nahodi uz dvije potvrde s neokrnjenim *od-*.

II. Glagoli uklanjanja s površine čega. Nezgodno je da usporedo s njima postoje i glagoli s pravim *o(b)-* slične semantike. Pri određivanju je li u svakoj pojedinoj potvrdi prefiks postao od *od-* ili je to *o(b)-* neke vrste, veliko olakšanje pruža činjenica da sve potvrde raspravljanih glagola dolaze s istoga područja s kojega i inače dolaze potvrde glagola u kojima se glasovni skup *od + tjesnačnik* ili *slivenik* mijenja u *o + tjesnačnik* ili *slivenik*. U središtu je područje Dubrovačke Republike, odakle naravno potječu najstarije i najbrojnije potvrde, na koje se prema sjeverozapadu nadostavlja Makarsko primorje, s potvrdama istom iz 18. st., a na jugoistok područje Boke, s potvrdama koje također potječu iz 18. st. U širem krugu oko rečenih triju jedinica protežu se još Crna Gora, Hercegovina (samo istočna?), pa i Bosna (cijela? samo dio?), ali je problem tih triju pokrajina da je slaba ili nikakva pismenost prouzročila da potvrde za te krajeve nisu starije od 19. st., kada se počеше zapisivati narodne pjesme. Uz to, po onom kako se te pjesme u AR-u donose, nije moguće potanko reći odakle je pojedina narodna pjesma. Od toga kompaktnoga areala odskaču jedna potvrda Splitsanina Radovčića, jedna Banovčeva i jedna iz neke istarske narodne pjesme. Banovac se ubraja u areal šibenskoga zaleđa. Drugi pisci toga areala ionako znaju za tu glasovnu promjenu u inih glagola s dotičnim glasovnim početkom (npr. Zoričić i Knežević imaju *ostupiti* umjesto *odstupiti*), pa Banovca bez teškoće možemo priložiti u ovaj skup.

Drugu vrstu dokaza čine potvrde u kojima se raspravljani glagoli suukazuju s glagolima na *od-*. No one nisu brojne:

P: Kako grana osječena i odijeljena od duba. I. Držić 201.

P: Je li ovo peča ostrižena od kabanice tvoje (*na istoj strani naprijed: odriza* mu jedan komad kabanice)? Kačić kor. 173.

P: I banovu sablju oštrpkuje, sve otkida po komat i komat. Nar. pjes. vuk 2, 283.

Kako sam rekao, valja tumačiti da su glagoli s *o* + okluziv drugotni u pogledu na one *o* + tjesnačnik ili slivenik. Kod *okinuti* je to posve bistro jer su mu potvrde razmjerno kasne, istom od polovice 18. st., i stisnute na areal Boke – Crne Gore – istočne Hercegovine. Sasvim je moguće da je na *okinuti* pobočno djelovao semantički blizak /*odtrgnuti*/ > [*ottrgnuti*] > [*otrgnuti*], koji se zbog svojega fonetskoga ozbiljenja mogao pretumačiti kao **o-trgnuti*. Drugi je glagol *okrnuti*, zapisan u crnogorsko-bokeljskoga pisca Ljubiše, za koji se kao motivacijski mehanizam, uz ono što vrijedi za *okinuti*, može postaviti i ovakvo analogijsko razmjerje: *otškrnuti* > *oškrnuti* : *otkrnuti* (različit od *otkrhnuti*) > *okrnuti*.

Usred Srbije je, oko Kragujevca, zabilježen glagol *opriličiti*, koji čovjek što ga je zapisao tumači kao ‘odrediti, oseći, proceniti od prilike’. *Oseći* (= osjeći) u tumačenju upućuje na to da je riječ o preinačenom prefiksu *od-*, jer se *odsjeći* rado rabi u rečenom kontekstu. Pritom nije bitno je li *opriličiti* postao od prijedložne skupine *od* + *prilike* ili od pretpostavljenoga glagola **priličiti* kojemu je primetnut prefiks *od-*. Taj primjer ujedno pokazuje da fenomen zadire iz Podrinja duboko u unutrašnjost Srbije.

Važno je reći da razlagana glasovna promjena nije provedena dosljedno. To će reći da npr. u dubrovačkoj književnosti nahodimo potvrde i s *o-* i s *od-*, gdje kada u istih književnika. Konkordancije bi djela hrvatske pismenosti omogućile usporedbu književnika samih sa sobom i s drugima, što bi jedino dovelo do tvrdih zaključaka.

Od gornjega se izdvaja glagol *obrezati*. Prva i krupna poteškoća kod njega jest da mu je prefiks *ob-*, a ne *o-*. Drugim riječima, uzmemo li da glagol *odrezati*, analogijom prema *odsjeći* i dr., gubi zatvornik u prefiksu, očekivao bi se lik *orezati*, nikako *obrezati*. Druga je poteškoća da taj glagol i arealno odskače od gornjih utoliko što se njime mnogo koriste bosanski katolički pisci Divković, Papić, Ančić, Radnić i Lastrić, a oni se nikako ne koriste gore razlaganim glagolima. Uz to, po kojoj god crti (preko Dubrovčana, kao vlastit jezični element?), njime se koristi i Slavonac Kanižlić, ali opet ne i gore razlaganim glagolima.

S obzirom na to, tumačenje bi se moglo tražiti drugdje. Jedna bi mogućnost bila da se *ob-* razumije kao *ob-* činjenja slijedeći vanjsku ovojniju glagolova objekta, upravo kao u npr. *obrezati granje*. Tu je pak problem što su objekti ovoga *obrezati* uglavnom jedninski ili dvojinski (uši, sise), rijetko množinski (udovi). Moglo bi se natezati da je isprva objekt bio množinski, pa da se poslije stezao na dvojinski, pa na jedninski, ali je to posve neosnovano. S druge strane, i taj se glagol suukazuje s glagolima na *od-*:

P: Odsječeni i obrezani od tijela od svete crkve. Orbin 144.

Stvar postaje još zamršenija uzme li se u obzir da i glagol *osjeći*, koji je, prema teoriji, služio kao izgled za *obrezati*, dolazi i s *ob-*, a ne samo s *o-*, dakle *opsjeći*. To je doduše potvrđeno samo jednom:

P: Već mi se je Radosave junački izvarnuo, / vojevoda, / tere to mu vito kopje na peren šćitak prija, / a peren ga šćitak prija, a sabljicom ga obsiće. (Bugarščica zapisana najkasnije 1556. g. na Hvaru) Vojevode Radosav Siverinski i Vlatko Udinski, 57.

No ta je potvrda veoma stara. Uzmemo li da je bugarščica zapisana mnogo nakon što je skladana, i uzmemo li da je i izvorno u njoj *opsjeći* mješte *osjeći*, možda možemo reći i najstarija od svih. Najlakše je taj lik protumačiti kao povratno djelovanje glagola *obrezati* na *osjeći*. Drugim riječima, prvo bi *osjeći* prouzročio *obrezati*, a onda bi *obrezati* djelovao nazad na *osjeći* preinačujući ga u *opsjeći*.

Pitanje glagola *obrezati* (i *opsjeći*) ostaje otvoreno.

III. Uz skupinu *osjeći* i dr. po svoj prilici ide i skupina kojoj je stožer *osuditi*. Prva je pretpostavka je da se *osuditi* razvio iz *odsuditi*, pa bi prije svega valjalo razgledati sam *odsuditi*. Uz to, u igri je općehrvatski *osuditi*, s izvornim *o-*.

Situacija je ovakva:

— općehrvatski se, starinski glagol *osuditi* rabi navlastito kada se hoće reći da je osoba podložena kazni učini li što suprotno zakonu zajednice, a zajednicu predstavlja osoba sud(a)ca. Njegova je osnovna sintaktična dopuna ili ništična, ili, kada se kazna hoće eksplicirati, prijedložna dopuna *na* + imenica u akuzativu (najčešće *na smrt*), rjeđe i ograničenije *u* + imenica u akuzativu.

— *Odsuditi* se svojom semantikom više naslanja na glagole kao *odlučiti*, pa ih nasljeđuje i u sintaktičnom ponašanju. Kao dopune češće se ukazuju izrična rečenica / infinitiv ili imenica u akuzativu + izrična rečenica / infinitiv, imenica u akuzativu + prijedložna dopuna *za* + imenica u akuzativu (= *odsuditi* koga za što = *odsuditi* koga da bude što), imenica u akuzativu + imenica u dativu (= primatelj: *odsuditi* što komu, kao *dosuditi*). Doduše, ima i *odsuditi* s dopunama tipičnima za *osuditi*, ali, čini se, vremenski, a možda i prostorno ograničeno. Prema AR-u, do 18. st. takve potvrde nahodimo samo u Ranjininu lekcionaru, u Vrančića i u Zanottija, dakle vremenski i prostorno prilično odjelito. Jedino što se može reći da se ta crta sreće vjerojatno u čakavskim krajevima. Od početka 18. st. glagol je kao takav zabilježen na široku prostoru od Visa–Hvara (Vitaljić) i Splita (Macukat), preko šibenskoga zaleđa (Banovac) i zapadne Bosne (J. Filipović) na sjever, u kajkavsku Hrvatsku i Slavoniju, gdje se glagol široko

razvriježio, toliko da ozbiljno podvraća poglavitost glagola *osuditi*. Usput, zanimljivo je da nema potvrda iz međuprostora: Primorja, Istre i prostora koji se danas zove Likom i Gorskim kotarom.

Vezu *odsuditi* s glagolima kao *odlučiti* ili *odrediti*, živu u svijesti govornikā u 18. st., vjerojatno potvrđuju rečenice u kojima su ti glagoli supostavljeni, npr.:

P: Sudije sedeće na mestu od suda odlučiše i odsudiše da Stjepanida ni nje nasledje veće ne budu [...] iskati ni pitati. Spom. sr. 2, 118.

P: Pravedna Susana [...] na smrt određena jest bila. [...]. Obtužena i na smrt odsudena jest bila. Pavić prosv. 1, 48.

– Upada u oči da je dubrovačkih potvrda za *odsuditi* jako malo (iz Ranjinina lektionara, koji je ionako nedubrovačkoga izvora, jedna od Dž. Palmotića, jedna nejasna od M. Držića). Kako je taj glagol potvrđen na široku prostoru oko Dubrovnika, uključujući Hvar, Makarsko primorje i Bosnu, tako bi ga valjalo pretpostaviti i u Dubrovniku. Rješenje bi bilo da ga ima i u Dubrovniku, ali u liku *osuditi*. Tomu u prilog govore potvrde glagola *osuditi* izvan gore razložene svehrvatske uporabe, potvrde koje se i sintaktično razlikuju od općehrvatskoga *osuditi*. Većina potvrda otpada upravo na Dubrovnik i Dubrovniku susjedne krajeve, Boku i Makarsko primorje, zatim i na Crnu Goru i Hercegovinu. Zabilježena je još u pokojega pisca šibenskoga zaleđa (Pletikosa, Palikuća), u jednoga Splitsanina (Bonačića) te dvojice Bosanaca (Dobretića i Lastrića). To su krajevi kojima nije strana promjena *od-* u *o-* kod glagola tipa *osjeći*.

Pobočan bi dokaz bilo variranje *odsuditi* i *osuditi* u istom ili sličnu kontekstu. Rekao sam da rijetka dubrovačka potvrda za *odsuditi* dolazi od Dž. Palmotića. To je rečenica:

P: Osuda me gorko trudi kom Veneru bludnu odsudi tamni Parid lješu od mene. Dž. Palmotić 2, 80.

Međutim, ima u njega i ovakva rečenica:

P: Vrijedni vitez po pravednom sudu mene od Junone lješu osudi. Dž. Palmotić 1, 233.

Ako su te dvije rečenice tekstološki vjerne, tada se može zaključiti da se Palmotić nije mogao odlučiti između *odsuditi* i *osuditi*. Doduše, takvoj bi se neodlučnosti više bilo nadati u starijih autora, npr. Š. Menčetića. Neobično je da je ono zabilježeno prvi put u času kada dubrovački govor na papiru živi već tri-četiri stoljeća.

Isti put kao i *odsuditi* prešao je *odsvjedočiti*, glagol čija je prva potvrda u Stullijevu rječniku, a terenske potvrde dolaze iz Crne Gore i Srbije. Ona iz Stullijeva rječnika i iz Srbije dolaze u liku *odsvjedočiti*, a one iz Crne Gore

u liku *osjedočiti* (tako!). Crna se Gora i u glagola tipa *osjeći* pokazuje kao područje u kojem *od-* više nego rado gubi *-d-*.

Teže je pitanje što s glagolima koji ne počinju glasovnim skupom *o* + tjesnačnik, nego *o* + netjesnačnik. Raspravljajući glagole skupine *osjeći* zaključio sam da je u glagolā te vrste glasa *-d-* nestalo analogijom prema *osjeći*. To bi vrijedilo i za glagole ove skupine: *omjeriti*, *okrojiti*, *obrediti*. Glagol im je *osuditi* nadmoćan i brojem potvrda i starinom, pa bi teorijski sasvim moguće bilo da im je on bio izgled. Problem je, međutim, što je u nekih od tih glagola semantička strana dosta razvedena, i kod nekih nije bistro valja li ih svesti na glagol s prefiksom *od-* ili na onaj s *o-*. Takav je navlastito *omjeriti*.

Počet ću popisujući semantičke skupine koje sa stanovitošću mogu svesti na *o-* < *od-*. Od osobite pomoći su potvrde u kojima glagol u istom surječju dolazi s prefiksom *od-*.

Omjeriti i *odmjeriti* se ukazuju u dvama gotovo istovjetnim rečenicama, u stvari prirječjima iz 18. st. zapisanim na području Dubrovnika: *Dvaš omjeri, a jednom pristrizi. Trikrat omjeri, a jednom pristrizi. = Sedam krat odmjeri, a jednom ostrizi*. Tu dakle nećemo začeti zaključimo li da je *omjeriti* izveden iz *odmjeriti*. Druge takve potvrde, koje se mogu svesti na mjerenje tkanine jesu:

P: Bolje je omjeriti pa krojiti. Nar. posl. vuk 24.

P: U rukama vi je aršin i nožice, pa omjerajte i okrajajte. Vrčević niz. 86.

P: Omjeri o se. (Pomisli kako bi tebi bilo da ti se to učini). Nar. posl. vuk 238.

P: Ona njemu košulju rezala, o studeni kamen omjerala. Nar. pjes. petr. 1, 28.

One sve padaju u areal u kojem je promjena *od-* u *o-* u rečenim uvjetima obična, Crna Gora i istočna Hercegovina, pa je onda vjerojatno da i njih valja protumačiti kao preobličene *odmjeriti*. U jednoj od potvrda ima i glagol *okrojiti*. I za nj bi valjalo postaviti da je postao od *otkrojiti*.

Pavlinović, pisac s drugoga kraja toga areala, iz Makarskoga primorja, ide i korak dalje uvodeći prefiks *ob(a)-* umjesto *o-*, čega je posljedak *obamjeriti*:

P: Po glavi se kapa obamira. Pavlinović razg. 90.

Je li to i crta Pavlinovićeva matičnoga govora, podgorskoga?

Druga uporaba glagola *omjeriti* koja se sa stanovitošću može svesti na *odmjeriti* jest uporaba toga glagola za opis kretnje pogrde i poruge:

P: Popio nam na sramotu vino, ni platio ni nam zavalio, no na lakat ruci omjerio. Nar. pjes. vuk 6, 167.

Isti fenomen Karadžić u svojem rječniku donosi kao *odmjerio mu do lakta*, a zapisano je i da u Crnoj Gori teče u liku *odmjeriti*. Po svem sudeći riječ je o

onome što je danas znano kao “bosanski grb”. Riječ je o neodlučnosti između *omjeriti* i *odmjeriti* na području Crne Gore i okolnih krajeva.

Iduća uporaba koja bi se s većom ili manjom stanovitošću mogla svesti na *odmjeriti* jest ‘naciljati, smjeriti’ kada je riječ o oružju, a prema tomu i nekim metaforičnim uporabama (‘htjeti reći’). Sve potvrde opet dolaze s područja Dubrovnika, Crne Gore, istočne Hercegovine, uzmemo li da Vitaljić, rođeni čakavac s Visa, rabi taj glagol po dubrovačku.

P: Iz toga nevrjednoga luka ne upravlja se ni leti strilja onamo gdi striljavac omiri. Vitaljić ist. 253.

P: Će sabljom manuo, tu i posjekao, a Će puškom omijerao, tu i pogodio! Nar. pjes. here. vuk 354.

P: Ali ćeš šjekiro, kume, zamahnuti onde Će omijeraš ali Će gledaš? Nar. prip. vrč. 23.

P: Da i mi znamo kud to omjera. Vrčević niz. 5.

S *odmjeriti* u istoj uporabi dolazi nekoliko rečenica iz Došenove „Aždaje sedmoglave“, što dopušta suditi da je i tu polazni lik *odmjeriti*. Nezgoda je, međutim, koju ne umijem razriješiti što je s *o-* zabilježena jedna potvrda iz pjesama pjevanih na posve suprotnom kraju hrvatskoga jezičnoga prostora, iz jačaka:

P: Jagar va me jur omira. Jačke 222.

Idiosinkrazija je B. Zuzzerija rekcija *omjeriti* + mjesna dopuna + orudna dopuna u instrumentalu (npr. oružjem) namjesto *omjeriti* + orudna dopuna u akuzativu (npr. oružje):

P: S obje ruke kopje uzdiže i omjera ga više glave. Zuzzeri 124.

P: Abisaj nam Božju pravdu prikažuje, koja kopje omjereno više glave uzdrži mu za telesnom i vječnom smrti pogubit ga. Zuzzeri 125.

P: Ova napomenuća na nas vlaštitu omjerena [...] plod će velik u duši našoj učiniti. Zuzzeri 149.

P: Bješe on u svom zanatu za topove omjerati i š njima u svakoj dalečini pogoditi posred cilja vješt veoma. Zuzzeri 199.

Prema *omjeriti* nahodi se i *okrojiti* s istom semantikom, na istom ozemlju

P: Kad s nišanom okroji Turčina, puče puška, neće ostat pusta. Nar. pjes. vuk 7, 434.

P: Razumjeste li kud okrajaju Lučine posljednje riječi? Vrčević niz 37.

Omjeriti kojemu je objekt zaušnica:

P: Omjerit ću ti jednu! (ich werde dir eine Ohrfeige geben). Rešetar štok. dial. 260.

također se može izvesti iz *odmjeriti*, ako se je oprijeti na potvrdu iz „Diogeneša“ T. Brezovačkoga, koji u istom kontekstu rabi glagol *odmjeriti*.

Omjerati se rabi u jednom nizu potvrda, od kojih su najranije vrlo stare, od M. Držića, gdje taj glagol služi kao živopisniji ekvivalent glagolima kao *razmišljati*, *promišljati*, a dopuna mu je zavisna rečenica s relativnom priložnom zamjenicom *kako*:

P: Kuću mi zatvori, ma ja, kad večeram, / fengam poč leć gori; a ja ti omi-
jeram / kako ću se kalat niz njeku funjestru / i, kad pođu svi spat, obučem se u pjastru; / [...]. M. Držić, Novela od Stanca, 26.

P: S tvoga prigorkoga križa omjeraš kako tvoje zlosrdne neprijatelje k tvo-
mu srcu pritegnuti. I. M. Matijašević 323.

Potvrde su iz dubrovačkoga govora, pa se može postaviti da su izvedene iz *odmjerati* iako s tim glagolom nema zapisanih potvrda u istoj uporabi.

Isto vrijedi, uz to što potvrde dolaze iz dubrovačkoga i iz crnogorskoga go-
vora, za *omjerati* kao ‘smjerati, kaniti’, kojemu je dopuna zavisna rečenica s re-
lativnom zamjenicom *što*:

P: Nakon take nevjernosti što, viteze slavni, omiraš? Zgode 7.

P: Da znamo šta oni dvojica omjeraju. Vrčević niz 16.

Nešto su diskutabilnije potvrde P. Kneževića, pisca područja koje se može obilježiti kao šibensko zaleđe. On se glagolom – koliko se može vidjeti iz onoga kako su potvrde dane u AR-u – služi u designaciji ‘ciljati, smjerati’, pa i ‘težiti k cilju’ jer je u objema potvdama cilj neka krajnja tačka, početak ili svrha:

P: Ne možemo brez nepravde na drugu koju svr’u omirati ili štogod činiti, nego svaka dilovati da njemu samu služimo. Knežević osm. 43.

P: Neka [...] omira odkuda je uzela svoj početak. Knežević osm. 311.

Iako odalečene od južnohrvatsko-crnogorskoga područja, za koje je promjena *od-* u *o-* najkarakterističnija, i u Kneževićevu se arealu takva promjena rado provodi, pa i od sama Kneževića imamo takvih potvrda. Stoga će prije biti da je njegovo *omjerati* zbilja **odmjerati*.

Okrojiti u dubrovačkoga pisca I. M. Matijaševića ima jednu uporabu koja se lako može izvesti iz osnovne uporabe toga glagola, kada je objekt tkanina. U svim se potvdama nešto okraja prema nečemu, upravo kako se tkanina okraja prema dijelu tijela kojemu ima pristajati:

P: Svak [...] može dobiti se osobnijeh milosti i nauka okrojenijeh svomu držanstvu. I. M. Matijašević 7.

P: Veliki ovi svetac vas okrojen na izgled srca Jezusova. I. M. Matijašević 173.

P: Ova dva načina [...] znaj da su okrojeni na svaku vrstu čeljadi. I. M. Matijašević 227.

Tu, dakle, razrješenje pitanja je li u pozadini *okrojiti* ili *otkrojiti* ovisi neposredno o tome kako se razriješi to pitanje u toga glagola s temeljnom designacijom ‘*okrojiti* kakvu tkaninu, odjevni predmet’.

Nadalje, na gore se rečeni *osvjedočiti* nastavlja *okmetovati*, s potvrdoma opet iz dubrovačko-crnogorsko-hercegovačkoga areala:

P: Damna aestimare. Stulli rječn.

P: Da vlastelin kmetu nadomiri, okmetuju i odvale ljudi. Osvetn. 5, 8.

P: Sabere 24 čovjeka (kmeta) da okmetuju i osude. Vrčević u Bogišića zborn. 580.

Dakle, ni tu nije mučno zaključiti da u pozadini zbilja stoji prefiks *od-*.

Sve u svemu, prateći glagole dionike ove promjene kroz tri skupine, može se zaključiti da ona ne prelazi granice prostora koji sam zabilježio u uvodu, a čija su jezgra susjedna područja Dubrovnika, Boke, Crne Gore i istočne Hercegovine.

Opet valja istaknuti da je raspravljana promjena fakultativna jer su je, kako se čini, njezini nosioci svjesni. To dokazuje činjenica da se inačice i s *o-* i s *od-* mogu naći unutar jednoga djela ili unutar djela jednoga pisca. Popis glagola koji čini osnovicu istraživanja dopunjat će se kako se bude širio korpus djela s toga prostora.

Promjena nije ograničena samo na glagolske prefikse, i prijedlog *od-* trpi istu promjenu. To je sasvim očito u nekim stalnim slučajevima, npr. u priložima kao *ozgor* ili *ozdol*, koji su postali od *od-zgor* dot. *od-zdol*. Uzgred budi rečeno, *ozgor* i *ozdol* se mogu naći na mnogo širem području od onoga koje sam zabilježio za raspravljanu promjenu, npr. u Slavoniji. Riječ je o općem izgovornom, dakle fonetskom fenomenu karakterističnom za rečene krajeve. Fonetsko ozbiljenje fonemskoga slijeda /od+SUGLASNIK/ može se razložiti na četiri faze:

/odS-/: [otS-] > [oCS-] > [oSS-] > [oS-]

/odN-/: 0 > 0 > [oNN-] > [oN-]

/odK-/: [otK] > 0 > [oKK-] > [oK-]

Pritom S obilježuje bilo koji tjesnačnik (/s/, /z/, /š/, /ž/), C bilo koji slivenik (/c/, [ɟ], /č/, /ǰ/), N bilo koji nosnik (/m/, /n/), K bilo koji zatvornik (/p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/).

Sljedovi glasovnih skupova u uglatim zgradama predstavljaju moguća fonetska ozbiljenja fonemskih skupova u kosim zgradama. Prva faza vrijedi samo za zvučne glasove i u naravnom je govoru obvezna.

Druga je faza također obvezna „izuzmemo li povremena usporena i izrazito pažljiva glumačka ostvarivanja“ (Brozović 1991: 430). U istom odjeljku Brozović raščlanjuje drugu fazu u standardnom pravogovoru: „Prema tome, glasovne cjeline s okrnjenim (zatvornim i odgovarajućim tjesnačnim, npr. /t+s/, op. J. B.) fonovima zvuče zapravo kao [cs] i [čš], primjerice [ocsjeńivati] *od-sjenjivati* ‘uklanjati (nasade) sa sjene’, [păcskă] *patska*, [počšivati], *podšivati*, u opoziciji prema parnjacima s afrikatima [ocjeńivati, păčkă, počivati]“.

Posljednje su dvije faze u slijedu, treća i četvrta, karakteristične za raspravljanu promjenu. Njih u standardnoj štokavštini i štokavštinama izvan zabilježena područja, kako se čini, nema. Pretposljednja je faza ključna, posvemašnja progresivna asimilacija suglasnika prefiksa prvomu fonemu glagola, bolje rečeno anticipacija izgovornoga mjesta prvoga fonema osnove.

Iz grafije se ne može raspoznati koja je od dviju posljednjih etapa preložena u pismo, tj. je li proces dotjeran do kraja ili se (teorijski) ustavio na pretposljednjoj etapi podvojenih suglasnika. Npr. *osjeći* može stojati i za [ossjeći] i za [osjeći].

Na koncu, moglo bi se postaviti da ne leži sva promjena u fonetskim zakonitostima, možda se dio toga dađe (su)pripisati analoškim procesima. Npr. u nekim primorskim pripovijestima ima glagol *oprijeti*, jednak glagolu *otprijeti*:

P: Opre se kamara. Nar. prip. mikul. 2.

P: Opre se druga kamara. Nar. prip. mikul. 3.

P: Čovik zame ključ i opre sam (*kamaru*). Nar. prip. mikul. 13.

S obzirom na to da je status Primorja u pogledu na zahvaćenost predmetnom promjenom dosta mutan, bolje bi bilo pokušati gubljenje [-t-] u *otprijeti* svesti na analogiju prema *otvoriti*. Iako taj zbilja valja raščlaniti kao *ot-voriti*, odrana je on, zahvaljujući činjenici da mu je suglasnik starinski -t-, a ne drugotni -d-, pretumačen kao *o-tvoriti*, pa prema njemu postadoše i *za-tvoriti* i sl. Prefiks *ot-* pretumačen kao *o-* mogao se dalje navrnuti i na *-prijeti*. *Oprjeti* je dalje mogao utjecati na *otkriti* promijenivši ga u *okriti*, koji se nahodi samo u rječniku Istranina Voltiggija, s tumačenjem ‘scoprire, entdecken’.

Literatura:

- BABIĆ, STJEPAN 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (treće, poboljšano izdanje). Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1991. Fonologija hrvatskoga književnog jezika. U: S. Babić – D. Brozović – M. Moguš – S. Pavešić – I. Škarić – S. Težak *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus, 379–417.
- VRANIĆ, SILVANA 2005. *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*. Rijeka: Biblioteka časopisa *Fluminensia*.

Izvori:

- Anonim, *Andro Stitikeca*, konac 17. st. (Izdao: Đuro Körbler, *Građa za povijest književnosti Hrvatske*, 13, 1938, 1–42.)
- PAPIĆ, PAVAO, *Sedam trublji za probuditi grešnika na pokoru*, 1649. (Izdao: Ignacije Gavran, *Građa za povijest književnosti Hrvatske*, 33, 1991, 155–327.)
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1917–1927. VIII–IX. Zagreb: JAZU. (= AR)
- ŠILOBADOVIĆ, PAVA, *Šilobadovićeve kronika*, 1662–1686. (Izdao: Josip Ante Soldo, *Makarski ljetopisi 17. i 18. st.*, Književni krug Split, 1993, 15–65.)

O- as an facultative allomorph of the verbal prefix *od-*

Abstract

In a considerable number of verbs the verbal prefix *od-* appears as *o-*. The phenomenon is recorded in a wide area of all four štokavian languages, but mainly in southern Dalmatia, Crna Gora and eastern Hercegovina. The loss of */-d-/* most often occurs before fricatives. The author gives a corpus of verbs that undergo this loss and suggests a possible phonetic explanation for this phenomenon based on facultative anticipatory assimilation.

Ključne riječi: tvorba glagola, prefiks *od-*, fakultativna anticipacijska asimilacija

Key words: verb formation, prefix *od-*, facultative anticipatory assimilation